Tom 15/2023, ss. 377-398
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2023.15(16)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

**Marian Zdzisław Stepulak**
Akademia Mazowiecka w Płocku
Wydział Nauk Humanistycznych i Informatyki
ORCID: 0000-0002-5144-9217

# Wartości patriotyczne we współczesnym systemie rodzinnym w Polsce

## Patriotic values in the modern family system in Poland

**Streszczenie:** Bardzo ważnym problemem we współczesnych naukach humanistycznych i społecznych jest wychowanie ku wartościom. Szczególne miejsce zajmuje wychowanie do wartości patriotycznych i narodowych. W tym aspekcie pierwsza część artykułu poświęcona jest pojęciu „patriotyzm", które oznacza umiłowanie ojczyzny jako miejsca swojego pochodzenia i zamieszkania. Patriotyzm należy też rozumieć jako prymat wspólnego dobra oraz interesu publicznego nad osobistą korzyścią człowieka. Druga część artykułu odnosi się do specyfiki wartości patriotycznych. Wartości te należą do grupy wartości obiektywno - przedmiotowych. Wielką wartością w kontekście patriotycznym jest naród. Innym elementem patriotyzmu jest terytorium - ziemia ojczysta. Podstawą patriotyzmu jest państwo. Trzecia część artykułu dotyczy wychowania do wartości patriotycznych we współczesnym systemie rodzinnym. Współczesne rodziny polskie przeszły radykalne zmiany. Miały one jednak negatywne

skutki dla wychowania patriotycznego. Po roku 1989 nasiliły się jeszcze bardziej niepożądane zmiany. Pojawiło się pokolenie „R", dla którego świat jest tak skonstruowany, aby wszyscy zapewniali młodym ludziom wszystkie potrzeby. Kwestia wychowania patriotycznego przeżywa dzisiaj wielki kryzys.

**Słowa kluczowe:** ojczyzna, naród, państwo, patriotyzm, system rodzinny, wartości patriotyczne

**Abstract:** A very important problem in contemporary humanities and social sciences is education towards values. Education in patriotic and national values takes a special place. In this aspect, the first part of the article is devoted to the concept of "patriotism", which means love of the homeland as the place of origin and residence. Patriotism should also be understood as the primacy of the common good and public interest over a personal benefit. The second part of the article refers to the specificity of patriotic values. These values belong to the category of objective and subject-based values. A great value in a patriotic context is the nation. Another element of patriotism is territory - homeland. The basis of patriotism is the state. The third part of the article concerns education on patriotic values in the modern family system. Modern Polish families have undergone radical changes. However, they had negative effects on patriotic education. After 1989, even more undesirable changes intensified. Generation "R" has appeared, for which the world is constructed in such a way that everyone provides young people with all their needs. The issue of patriotic education is experiencing a great crisis today.

**Keywords:** homeland, nation, state, patriotism, family system, patriotic values

## Wprowadzenie

W niniejszym artykule naukowej refleksji zostanie poddane zagadnienie znaczenia wartości patriotycznych i narodowych we współczesnym systemie rodzinnym w Polsce. Pojęcie system rodzinny zostało wypracowane na bazie ogólnej teorii systemów, którego autorem był L. von Bertalanffy. Patriotyzm oznacza umiłowanie ojczyzny jako miejsca swojego pochodzenia

bądź zamieszkania. Patriotyzm może również oznaczać gotowość do poświęcania się dla ojczyzny. Patriotyzm jest przeciwstawiany nacjonalizmowi. Można także mówić o religijnych podstawach patriotyzmu. Zawiera się to w zawołaniu: Bóg-Honor-Ojczyzna. W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilka teorii patriotyzmu: a) wierność woli narodowej; b) wierność idei narodowej; c) obrona realistycznie rozumianego interesu narodowego. W historii Polski funkcjonowały również takie koncepcje patriotyzmu, jak: wczesnośredniowieczny, renesansowy, staropolski (szlachecki), romantyczny, mesjanistyczny, pozytywistyczny, legionowy, narodowo-endecki, akowski, solidarnościowy. Wypaczoną formą patriotyzmu jest szowinizm.

Współcześnie dużo mówi się o wartościach, ale mało miejsca poświęca się wartościom narodowym i patriotycznym. Wyróżnia się pięć następujących elementów pedagogiki patriotyzmu: a) wychowanie umysłu; b) wychowanie wyobraźni; c) wychowanie uczuć: d) wychowanie woli; e) wychowanie w szacunku do innych narodów.

Podstawowe miejsce w budowaniu patriotyzmu zajmuje religia. Religia bowiem należy do czynników narodotwórczych, ponieważ związana jest z kulturą. Współczesny system rodzinny w Polsce przeżywa głęboki kryzys w kontekście wychowania do wartości patriotycznych.

Na przełomie XIX i XX wieku dbano w polskich rodzinach o wychowanie dzieci do patriotyzmu. Po II wojnie światowej, mimo licznych przeszkód, rodzina nadal pozostawała względnie trwałą strukturą. Wielki wpływ na kształtowanie wartości narodowych i patriotycznych ma kultura. Podkreśla się również ogromne znaczenie tzw. pedagogiki serca. Niestety współczesne mamy do czynienia z pokoleniem „R", które przyjmuje postawy roszczeniowe i egocentryczne. Wydaje się, iż najlepszą metodą wychowania do patriotyzmu jest dawanie przez rodziców dobrego przykładu.

## 1. Pojęcie „patriotyzm"

Patriotyzm z gr. πατριωτισμός, z łac. erga *patriam caritatis*. Patriotyzm w znaczeniu ogólnym oznacza wszelkie umiłowanie ojczyzny *jako miejsca swojego pochodzenia i/lub zamieszkania;* ojczyzną w tym sensie może być każda okolica lub region, do którego jednostka jest szczególnie przywiązana (w takim wypadku mówi się o patriotyzmie lokalnym i ojczyźnie prywatnej), ale ojczyzną może być również cały kraj zamieszkany przez naród, z którym jednostka się identyfikuje (ojczyzna ideologiczna), i tak bywa najczęściej rozumiana [encyklopedia.pwn.pl//haslo/patriotyzm;3955049, data dostępu, 2023-09-15, godz. 16.45]. W tym drugim przypadku patriotyzm to nie tylko sentyment, lecz również gotowość do poświęcenia się dla ojczyzny (np. oddania życia w czasie wojny), stawianie dobra swego kraju ponad partykularne interesy własne i własnej klasy, profesji, partii; tego rodzaju patriotyzm stanowi część składową ideologii wszelkich ruchów wyzwoleńczych. W niektórych sytuacjach historycznych patriotyzm oznaczał także określoną orientację polityczną (np. „patrioci" w czasie rewolucji francuskiej), Stronnictwo Patriotyczne w Polsce w końcu XVIII w. czy też „patrioci" jako zwolennicy rozstrzygnięć militarnych w przeddzień I wojny światowej i w czasie jej trwania). Często, choć nie we wszystkich językach i ideologiach, patriotyzm jest przeciwstawiany nacjonalizmowi, jako tylko takie przywiązanie do ojczyzny i tylko taka solidarność z własnym narodem, którym nie towarzyszy wrogość do innych narodów i chęć ich poniżenia, duma narodowa zaś nie przekształca się w megalomanię [encyklopedia.pwn.pl//haslo/patriotyzm;3955049, data dostępu, 2023-09-15, godz. 16.45].

Św. Augustyn patriotyzm rozumiał jako miłość do ojczystego narodu i określił jako prymat wspólnego dobra oraz interesu publicznego nad osobistą korzyścią człowieka [Kowalczyk, 2016, s. 729] Tomasz z Akwinu patriotyzm nazywał specyficzną kontynuacją miłości rodziców i rodziny, określając ją mianem *pietas*.

Bliskimi pojęciami tej cnoty są: sprawiedliwość, posłuszeństwo i oddanie [Akwinata, STh II-II, q. 101, a 3 za Kowalczyk, 2016, s. 729; por. Kowalczyk, 1975]. Patriotyzm jako miłość do ojczyzny jest obowiązkiem człowieka mającym podwójne postawy: naturalne i (dla człowieka wierzącego) religijne. Człowiek posiada naturę społeczną, co oznacza konieczność wchodzenia w relacje interpersonalne. „Obowiązek patriotyzmu jest także powiązany z ideą miłości każdego człowieka, porządek miłości każdego człowieka, porządek miłości (*ordo caritatis*) wymaga, aby bardziej kochać własną ojczyznę od innych narodów, które jednak należy szanować. (…) Ojczysty naród kształtuje człowieka biologicznie, intelektualnie, moralnie, artystycznie, duchowo" [Bilczewski, 1923, Bocheński, 1989, Kowalczyk, 2016, s. 729].

Można również mówić o religijnych podstawach patriotyzmu. Jezus Chrystus był Bogiem, ale jako człowiek płakał nad stolicą ojczystego kraju – Jerozolimą, o której tragicznym losie miał wiedzę (Łk 19, 41-44). Patriotyzm o charakterze realno - aktywnym, a nie tylko emocjonalny i „odświętny" zawiera w sobie następujące obowiązki: „przynależność do określonej społeczności narodowej będącej ojczyzną i wierność wobec niej; szanowanie jej dobrego imienia w słowie i piśmie, a nie szkalowanie; pielęgnowanie języka i kultury literackiej, znajomość jej historii i tradycji; posłuszeństwo wobec prawowitej władzy respektującej prawa człowieka; uczciwą pracę zgodnie ze swoim zawodem i kompetencjami; współtworzenie ładu moralno-społecznego; współudział w kreowaniu dobra wspólnego w życiu gospodarczym i domenie kultury; gotowość do czynnej obrony autonomii (niepodległości) oraz integralności kraju" [Kowalczyk, 2016, s. 730].

Można powiedzieć, iż „patriotyzm jest naturalną ludzką postawą zgodną ze społeczną naturą człowieka; oprócz wspólnoty podstawowej, czyli rodziny, najbardziej typową, trwałą, konieczną i wytwarzającą najsilniejsze zobowiązania wzajemne jest naród; przy czym presupozycja na rzecz ojczyzny i narodu nie jest ani arbitralna, ani nie wyklucza poszanowania i sympatii dla innych

narodów, lecz wynika z naturalnego porządku miłości, dającego pierwszeństwo temu, co najbliższe" [Bartyzel, 2011, s. 51].

Patriotyzm ześrodkowany jest w czterech głównych kręgach odniesienia: a) ojczystej ziemi, z wytworami materialnej i duchowej twórczości mieszkających tam ludzi; b) narodzie; c) politycznym zwierzchniku wspólnoty, tworzącym z niej państwo; d) ładzie moralno- społecznym na zasadach cywilizacji, którą wspólnota przyjęła i w której żyje [Bartyzel, 2011, s. 51].

Na poziomie podstawowym patriotyzm należy rozpatrywać jako dyspozycję psychiczną, obejmującą miłość do kraju ojców; uczucie patriotyczne jako akt woli. Patriotyzm jest również sprawnością moralną umożliwiającą wypełnianie obowiązków względem ojczyzny [Bartyzel, 2011, s. 52].

W literaturze przedmiotu można by odnaleźć różne teorie i koncepcje patriotyzmu. Andrzej Walicki wyróżnił następujące teorie patriotyzmu:

- wierność woli narodowej ujawniającą się w dążeniu do suwerenności wewnętrznej i zewnętrznej – rys charakterystyczny dla demokracji szlacheckiej I Rzeczpospolitej;
- wierność idei narodowej i związanej z nią tradycji – typowa dla romantyzmu;
- obrona realistycznie rozumianego interesu narodowego – upowszechniana przez Romana Dmowskiego i Narodową Demokrację [Walicki, 1991; Kowalczyk, 2016, s. 730; Dmowski, 2005].

W historii Polski funkcjonowały różne koncepcje patriotyzmu: wczesnośredniowieczny, renesansowy, staropolski (szlachecki), romantyczny, mesjanistyczny, pozytywistyczny, legionowy, narodowo-endecki, akowski, solidarnościowy [Kowalczyk, 2016, s. 230].

Na początku XX wieku konkurowały w Polsce ze sobą dwie nowe koncepcje patriotyzmu: legionowa i narodowo-endecka. Przedstawicielem tej pierwszej był Józef Piłsudski. Fundamentalnymi elementami tej koncepcji było dążenie do odzyskania

niepodległości przez zbrojny czyn militarny, idea federalizmu etnicznego, realizm polityczny – poszukiwanie równowagi między silnymi sąsiadami, aprobata autorytaryzmu w rządzeniu krajem, skłonność do instrumentalizacji wartości moralnych i realizacji celów politycznych i państwowych [Kowalczyk, 2016, s. 732].

W czasie I wojny światowej i w okresie międzywojennym wielką rolę odgrywał patriotyzm reprezentowany przez Romana Dmowskiego, przywódcę Narodowej Demokracji. Znacząco przyczynił się do odrodzenia państwowego. „Główne rysy patriotyzmu narodowo-endeckiego to: ewolucja od skrajnego do umiarkowanego nacjonalizmu, pozycja wobec kosmopolityzmu i romantyczno-idealistycznej interpretacji patriotyzmu, prymat interesu narodowego i jego obrona w rywalizacji z innymi narodami czy państwami, aktywizacja narodu polskiego, początkowo instrumentalizacja religii w aktywności politycznej" [Kowalczyk, 2016, s. 732; por. Dmowski. 2005].

Podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu pojawił się patriotyzm związany z działalnością Armii Krajowej, której etos zawierało hasło: „Bóg, Honor, Ojczyzna". Po 1989 roku idee narodu, ojczyzny i patriotyzmu są marginalizowane na rzecz liberalno-lewicowego kosmopolityzmu [Kowalczyk, 2016, s. 732].

„Patriotyzm musi pozostać moralnie i duchowo zdefektowany, jeżeli przywiązanie i miłość do ojczyzny nie będą podnoszone (a jednocześnie moderowane w swych potencjalnych niższych, szowinistycznych skłonnościach) przez absorpcję cywilizacji, w której ukształtowana została dana ojczyzna oraz kultury, wytworzonej przez naród żyjący w obrębie w danej cywilizacji; jako że cywilizacje nie są sobie równe (zwłaszcza pod względem moralnym), jakość patriotyzmu zależy od metody życia zbiorowego, najdoskonalszą ze wszystkich dotąd wykształconych jest cywilizacja łacińska zwana też klasyczno-chrześcijańską" [Bartyzel, 2011, s. 53].

Zdarza się, iż czasami może pojawić się wypaczona forma patriotyzmu, jaką jest szowinizm. Szowinizm narodowy jest

całkowicie sprzeczny z patriotyzmem personalistycznym, ponieważ w aspekcie: a) filozoficznym - traktuje naród jako kategorię absolutną; b) antropologicznym - podporządkowuje jednostkę ludzką kolektywowi narodu (faktycznie jego aktualnym elitom); c) etycznym - dobro narodu (często rzekome) uznaje za główne kryterium etyczne i propaguje egoizm narodowy; d) poznawczo-humanistycznym - fałszuje prawdę historyczną w celu wyeksponowania roli swojej grupy etnicznej; e) politycznym - aprobuje agresję wobec innych narodów – posuniętą czasem do ich eksterminacji; f) gospodarczym - usprawiedliwia imperializm ekonomiczny swojego narodu; g) światopoglądowym - niszczy życie religijne lub co najmniej traktuje je instrumentalnie [Kowalczyk, 2016, s. 733]. Chociaż aktualnie przeżywamy kryzys patriotyzmu, to istnieją pewne tendencje, które dają szansę przywrócenia na nowo postaw patriotycznych.

## 2. Specyfika wartości patriotycznych

Współcześnie mówi się dużo o wartościach, ale niewiele miejsca poświęca się wartościom narodowym. Tymczasem wartości patriotyczne mają swoją specyfikę i ogromne znaczenie wychowawcze. Wartości narodowo-patriotyczne stanowią zespół, poprzez który następuje realizacja w budowaniu wspólnoty narodowej, jej tożsamości, a przez to wspólnoty o charakterze międzynarodowym wyrastającej z relacji interpersonalnych oraz odpowiedzialności za przyszłość Polski, Europy i świata. Można wyróżnić wartości obiektywno-przedmiotowe i subiektywno-podmiotowe. W grupie wartości obiektywno- przedmiotowych można wyróżnić społeczność narodową (naród), terytorium (ojczystą ziemię), państwo i pokój [Chałas, 2016, s. 1258]. Wielką wartością w kontekście patriotyzmu jest naród. Naród to „zbiorowość złączona więzią biologiczną, społeczną i kulturową. Sensem istnienia narodu jest dobro każdego człowieka jako osoby i jego wszechstronny rozwój" [Chałas, 2016, s. 1258]. Istotnym elementem narodu jest

jego własna kultura, natomiast jego celem jest budowanie tejże kultury, która winna być realizowana jako kultura narodu, kontynuacja tradycji historycznych, upowszechnianie zasad moralnych, ochrona języka czy utrwalanie wartości religijnych [Iwan, 2002; por. Chałas, 2016, s. 1259].

J.M. Bocheński [1989, s. 22-29] uważał, iż na pedagogikę patriotyzmu składa się pięć następujących elementów: a) wychowanie umysłu; b) wychowanie wyobraźni; c) wychowanie uczuć; d) wychowanie woli; e) wychowanie w szacunku do innych narodów. Wychowanie umysłu oznacza nabywanie wiedzy o ojczyźnie w jej wymiarze historycznym i współczesnym. Wychowanie wyobraźni polega na takim jej ukierunkowania, by zdolny człowiek mógł kojarzyć swoje życie z symbolami narodowymi. Natomiast formacja emocjonalno-uczuciowa jest ważna z tego powodu, iż ubarwia patriotyzm. Wyrazem tego jest udział ludzi w uroczystościach narodowych, a także szacunek dla odpowiednich symboli. Wychowanie woli daje natomiast zdolność do podejmowania działań zgodnych z poczuciem obowiązku narodowego. Innym aspektem wychowawczym jest zasada indeksu. Chodzi tutaj o unikanie treści i znaków antynarodowych, zachowań ośmieszających patriotyzm, co godzi w patriotyzm jako niekwestionowaną wartość. Ostatnim elementem tak pojętego patriotyzmu jest wychowanie w szacunku dla innych narodów [Mazur, 2009, s. 85]. Według Jana Pawła II „Słowo ojczyzna posiada dla nas takie znaczenie pojęciowe i uczuciowe zarazem, którego zdaje się, nie znają inne narody Europy i świata. Te zwłaszcza, które nie doświadczyły takich jak nasz naród dziejowych strat, krzywd i zagrożeń" [Jan Paweł 1991, s. 27).

Innym elementem patriotyzmu jest terytorium – ziemia ojczysta. Do składników strukturalnych ojczyzny należą: a) materialne – terytorium i zobiektywizowane wytwory człowieka; b) obiektywno-kulturowe – język, piśmiennictwo narodowe w zakresie literatury, historii, sztuki, religii; c) społeczne – zbiorowość narodowa i wszyscy ludzie powiązani uczuciowo z ojczyzną

oraz instytucje polityczne; d) subiektywne – przeświadczenia i postawy ludzi wynikające z pracy, ziemi, wytworów materialnych człowieka, dzieł kultury, biografii i sylwetek współczesnych ludzi oraz instytucji [Chałas, 2016, s. 1259; por. Kuczyński, 1972, s. 226].

Podstawą patriotyzmu jest państwo. W skład państwa wchodzi uporządkowana i hierarchiczna społeczność, w której istnieją rządzący i rządzeni, kierujący i kierowani, elity władzy i ogół obywateli. Pewnym wynaturzeniem społeczności państwowej może być z jednej strony, anarchizacja życia społecznego, a z drugiej, państwo policyjno-totalitarne [Kowalczyk, 2006, s. 61 por. Chałas, 2016, s. 1260].

Bardzo ważne miejsce w kształtowaniu postaw patriotycznych ma szkolnictwo i nauka. W tym kontekście chodzi o wychowanie i edukację dzieci oraz młodzieży w systemie rodzinnym, szkole, środowisku lokalnym. „Bez gruntownego wychowania opartego na mocnych wartościach i rzetelnej edukacji ginie nard. Podstawową funkcją szkolnictwa jest kształcenie elit intelektualno-moralnych" [Chałas, 2016, s. 1261].

Kolejnym elementem kształtowania patriotyzmu jest etos narodowy. Podstawowymi cechami tego etosu, jako elementu narodowej polskiej kultury, są: odwoływanie się do wartości i norm ewangeliczno-chrześcijańskich; wyczulenie na honor i wierność imponderabiliom (wierność ojczyźnie, przysiędze, rodzinie, wyznawanej religii, subiektywnym nakazom sumienia, prawom moralnym); preferowanie rozwiązań pokojowych, dowartościowanie funkcji rodzinnych [Kowalczyk, 2006a, s.81; ppor. Chałas, 2016, s. 1262].

Fundamentalne miejsce dla budowania patriotyzmu stanowi religia. „Religia należy do czynników narodowotwórczych, ponieważ szeroko jest związana z kulturą, a kultura z powstawaniem, rozwojem i egzystencją narodu. Nie każda forma życia religijnego realizuje funkcję narodowotwórczą. Nie pełnią jej religie

plemienne i politeistyczne" [Chałas, 2016, s. 1263; por. Kowalczyk, 2006a, s. 88].

Istotnym pojęciem w aspekcie patriotyzmu jest „ojczyzna". Ojczyzna jest jednym z korelatów pojęcia „naród". Według Cz. S. Bartnika „ojczyzna nie oznacza wyłącznie miejsca urodzin i pochodzenia, stanowi bowiem także swoiste misterium ludzkiego środowiska życia, ale nie należy jej mylić z państwem ani z narodem. Na ojczyznę składa się cała antropogeniczna czasoprzestrzeń narodzin: ziemia, rodzice, historia, tradycja, królestwo genezy ducha, misterium inicjacji społecznej, cały świat „początków". Motywem przewodnim jest macierz pod względem biologicznym, psychicznym, antropologicznym, społecznym, duchowym" [Bartnik, 1986, s. 25; por. Stepulak, 2021, s. 289].

Pojęcie wartości patriotycznych ujęte w teologii narodu wskazuje na pewne charakterystyczne cechy. Można zatem mówić, że na patriotyzm polski składają się:

- wielki instynkt nadziei narodowej, bez względu na rodzaj źródeł tej nadziei;
- szukanie odrodzenia narodowego, politycznego, społecznego, moralnego i duchowego;
- upatrywanie środków odrodzenia w wierze, miłości społecznej, czynie, pracy, cierpieniu i ofierze;
- przypisywanie narodowi, także polskiemu, wielkiej roli w życiu i dziejach społeczeństwa Europy i całej ludzkości [Bartnik, 1999, s. 61].

Dla człowieka – patrioty ojczyzna nabiera konkretnych kształtów w ramach państwa i na konkretnym obszarze. „Państwo jest najwyraźniejszą jednostką z podziału rodziny ludzkiej. W ten sposób stanowi względnie autonomiczną organizację życia ludzkiego na danym terytorium. Organizm każdego państwa ma ogromny udział w kształtowaniu rysów konkretnej ojczyzny. W zakresie terytorium, ludności i organizacji państwowej powstaje i rozwija się wspólna świadomość „tożsamości rodzinnej", stanowiącej podstawy integralności psychicznej. Tego

rodzaju integralność przejawia się w rozmaitych postaciach, ale najczęściej w kulturze materialnej i duchowej, w określonym sposobie życia, wytworach, prawach, obyczajach, technikach, ideach, moralności czy religii" [Stepulak, 2021, s. 290].

Fundamentalnym wymiarem jedności psychicznej jest wspólnota języka, który generuje konkretny świat rozumień, przeżyć, wyobrażeń, ułatwia głęboki kontakt interpersonalny i ułatwia przechodzenie od teraźniejszości ku wspólnej przeszłości [Bartnik, 1999, s. 18; Bartnik, 2011, s. 13-15]. W tym kontekście należy podkreślić, iż wartości narodowe i patriotyczne mają swoją specyfikę i wysoką jakość.

## 3. Wychowanie do wartości patriotycznych we współczesnym systemie rodzinnym

Na przełomie XIX i XIX wieku dbano w rodzinach o wychowanie dzieci do patriotyzmu. „Rodzina polska z przełomu XIX i XX wieku, mimo niewoli narodowej, tak jak całe społeczeństwo wierzyła w odzyskanie niepodległości. Ta myśl towarzyszyła codziennemu życiu, pozwalała lepiej znosić czasy zaborów. W tym kontekście należy podkreślić znaczenie edukacji dzieci i młodzieży" [Stepulak, 2009, s. 13]. Wiara w uzyskanie niepodległości po latach niewoli pomagała budować postawy patriotyczne. Dotyczyło to rodzin magnackich, szlacheckich, ziemiańskich i chłopskich. Po uzyskaniu niepodległości wychowanie narodowo-patriotyczne było czymś priorytetowym w rodzinie w myśl hasła: Bóg-Honor-Ojczyzna. Postawy patriotyczne były weryfikowane w czasie II wojny światowej. Młodzi ludzie walczyli z okupantem hitlerowskim nie tylko w działaniach frontowych, ale w walce podziemnej, w harcerstwie, a zwłaszcza w czasie trwania powstania warszawskiego. Podstawą takich zachowań była patriotyczna rodzina. W okresie powojennym w radykalny sposób zmienił się styl wychowania. Okres ten był pokłosiem modernizmu, który w wielkich miastach częściowo się ukształtował

i powoli ustępował miejsca ponowoczesności, a w innych obszarach dopiero się pojawił. Władze komunistyczne za wszelką cenę chciały zniszczyć życie religijne. Dlatego też położono ogromny nacisk na laicyzację edukacji i wychowania. Religijne i narodowo-patriotyczne wartości przestały być znaczące w wychowaniu rodzinnym. „Polskie władze komunistyczne zgadzały się co do tego, aby założenia pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkołach odnosiły się do marksitowsko-leninowskich podstaw. Stąd też zadaniem szkoły miało być wyrabianie przekonania o wyższości ustroju socjalistycznego oraz wiązanie patriotyzmu z internacjonalizmem oraz przyjaźnią ze Związkiem Radzieckim" [Stepulak, 2009a, s. 144-145].

Mimo intensywnego wysiłku ustroju komunistycznego dotyczącego zniszczenia najzdrowszej tkanki społecznej, jaką stanowiła rodzina, ta nadal pozostawała dosyć trwałą strukturą. Jednak postmodernizm, liberalizm i nihilizm zaczęły zbierać wielkie żniwo. Wiele polskich małżeństw i rodzin zachowało pozytywny stosunek do wartości religijnych i patriotycznych, ale nie wszystkie doceniały ich znaczenie w swoich codziennych, życiowych sytuacjach [Stepulak, 2009a, s. 145].

Po roku 1989 roku zauważa się znaczące zmiany w funkcjonowaniu polskich rodzin. Zmiany te dotyczą również wychowania ku wartościom. Wartości, które są przekazywane w rodzinie mają ogromne znaczenie dla kształtowania się osobowości, poglądów, norm społecznych, kulturowych i moralnych, zasad postępowania dorosłych i dzieci. Aktywność wychowawcza rodziny rozgrywa się na płaszczyźnie spontanicznej, niezamierzonej, ale również na płaszczyźnie zorganizowanej i zaplanowanej. Stąd też można wyróżnić trzy rodzaje oddziaływań środowiska rodzinnego:

- oddziaływania niezamierzone i obojętne, do których należą zwyczajne, codzienne sytuacje niepowodujące nowych przeżyć;

- oddziaływania niezamierzone, ale nieobojętne, które mogą w sposób dodatni lub ujemny wpływać na kształtowanie osobowości dzieci;
- oddziaływanie zamierzone, które służy realizacji wewnętrznych celów,
- odziaływania zamierzone, służące realizacji celów wychowawczych obowiązujących w społeczeństwie [Dubis, 2014, s. 299].

W ten sposób następuje również transmisja wartości patriotycznych. Może zatem przyjąć postać tzw. zadań wychowawczych (oddziaływania zamierzone) lub być efektem funkcji spełnianych przez rodzinę (oddziaływania niezamierzone). W takim przypadku oddziaływanie wychowawcze jest ukierunkowane i utrwalane na uznawane i preferowane przez rodziców wartości narodowe i patriotyczne. W wyniku procesu interioryzacji wartości te stają się dla dziecka swoistym drogowskazem ukierunkowującym jego aktywność i postępowanie w dalszym codziennym życiu [Dubis, 2014, s. 299].

Ogromny wpływ na kształtowanie wartości narodowych i patriotycznych ma kultura. Wzorce kulturowe przekazywane w społeczeństwie, tradycje, udział w kulturze itp. to obszary generujące zainteresowania powyższymi wartościami. Ważną rolę odgrywają również czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, w którym człowiek egzystuje, jakie zauważa wzorce życia, tradycje i symbole. Od tego, gdzie dziecko mieszka zależą jego wybory życiowe i zachowanie. Społeczność lokalna zamieszkuje niewielki, względnie zamknięty obszar, oznacza również cały system osobistych powiązań, relacji grupowych, tradycji i wzorców oraz mechanizmy regulujące zachowania jednostkowe i stosunki międzyludzkie, a więc obyczajowość, normy moralne, autorytety i wzorce zachowań patriotycznych [Winiarski, 2000].

Według Marii Łopatkowej bardzo duże znaczenie ma pedagogika serca. Celem jej jest wspieranie dziecka w rozwoju uczuć wyższych, w tym zdolności do kochania, empatii, altruizmu oraz

realizowania przez nie prawa do miłości. Wszystkie powyższe cele odnoszą się również do wychowania patriotycznego, które swój początek bierze we własnej rodzinie. „Pedagogika serca uznaje prawo dziecka do miłości – do kochania i bycia kochanym, jako naczelne prawo w sferze duchowej wchodzące w skład nadrzędnego prawa dobra dziecka. Miłość, w tym pedagogicznym nurcie, rozumiana jest jako pozytywna więź uczuciowa dziecka z innymi osobami i światem. Powinna być rozwijana i utrwalana na zasadach etycznych, które to pochodzą z miłości stanowiącej wartość uniwersalną. Miłość będąca postawą życiowej zgody wobec drugiego człowieka jest głównym celem procesu wychowania emocjonalnego, pozwalającego na ukształtowanie *homo amans* (jednostki miłującej" [Inglot-Kulas,2017, s. 17]. Brak wychowania nastawionego na wartości patriotyczne ma swoje głębokie przyczyny. Aktualnie bowiem zwiększa się w ogromnym tempie liczba bodźców, a równocześnie zmniejsza się ilość czasu na reakcje. W tym kontekście powraca znaczenie systemu rodzinnego. „Rodzice wykorzystując zasadę pomocniczości powinni wspierać dzieci i młodzież w odbieraniu przez nie olbrzymich dawek informacji, by po ich naporem nie uciekały od świata zewnętrznego w marzenia i fiksacje, albo ucieczkę od świata wewnętrznego w różnego rodzaju substancje psychoaktywne" [Inglot-Kulas,2017, s. 21].

Znawcy problemu twierdzą, iż na osobowość patriotyczną młodego człowieka oddziałuje rodzina, w której przychodzi on na świat. Ważne są także priorytety, jakie w tej rodzinie występują, zwyczaje, wychowanie czy też podejście rodzicielskie. „To przede wszystkim rodzina oddziałuje na jednostkę najdłużej i zaznacza w niej najgłębsze ślady. W niej budują się pierwsze więzi emocjonalne i tworzą się uczucia. Dziecko biorąc udział w jej życiu, powinno budować właściwe wzory zachowań, normy społeczne oraz zasady podstępowania, a ponadto powinno właściwie przyswajać wiedzę o otaczającym go świecie" [Pierzchała, 2016, s. 322].

Współcześnie mamy do czynienia z pokoleniem „R". „Pokolenie „R" to młodzi ludzie, którym wydaje się, iż świat został skonstruowany w taki sposób, aby wszyscy zaspokajali ich coraz większe potrzeby. To ludzie, którym się nie opłaca praca, bo jest za mało płatna. Nie opłaca się nauka, bo i tak pracy nie uda się znaleźć. Nie opłaca się rodzina, bo przecież można zostać singlem i wieść beztroskie życie na własny rachunek lub też stworzyć związek bez zobowiązań, który w razie pojawiających się problemów można szybko rozwiązać. Nie opłaca się przyjaźń, gdyż wymaga wysiłku i dbałości o drugą osobę, a przecież fora internetowe pełne są spragnionych kontaktu ludzi, z którymi można wdać się w niezobowiązujące pogawędki (…) Nierzadko słyszy się, iż w Polsce młodzi nie widzą dla siebie przyszłości, że jest to kraj, który nie jest w stanie nic im zaoferować" [Paszkiewicz, 2013, s, 113-114]. Czy w takim kontekście można mówić o patriotyzmie? Wydaje się, iż możliwa byłaby odpowiedź tylko wtedy, jeśli rodzina człowieka z pokolenia „R" posiadałaby następujące cechy:

- jasno zdefiniowane, elastyczne granice;
- wyodrębnione, czytelne subsystemy (małżonkowie, dzieci, rodzice);
- otwarta, czytelna struktura (hierarchia i role);
- przepływ materii i energii - otwarta wymiana ze środowiskiem;
- elastyczna zdolność do przystosowania się do zmian wewnątrz i na zewnątrz systemu;
- jawna epistemologia (normy, reguły, przekonania), konstruowana przez wszystkich członków systemu, otwarta na nowe informacje;
- harmonia, równowaga [Plopa, 2004].

Trudności, które powstają na drodze wychowania ku wartościom patriotycznym pochodzą z sytuacji, gdy młodzi ludzie pozostają wylogowani z rzeczywistości. „Lawina informacji, źródła inwazyjnych i wszechobecnych bodźców oraz dominacja świata równoległego powoduje, że młody człowiek, starając się

nadążyć, przestaje myśleć analitycznie, zastępując go obrazkowym, wybiera szybkie komunikaty, poprzestaje na haśle, efektownym sloganie, nie szuka argumentów i uzasadnień, nie potrafi skoncentrować się, balansuje na krawędzi, wciąż dokonuje wyboru bez czasu na refleksję i nieustannie żyje w permanentnej zmianie gdzie jedna idea spychana jest przez inną, jeden produkt jest zastępowany natychmiast dwoma innymi" [Krupa, 2014, s. 140].

Taki stan rzeczy niestety nastąpił po roku 1989. Pojawiły się bowiem nowe zagrożenia małżeństwa i rodziny. W tym wymiarze można wskazać następujące grupy zagrożeń:

- Błędne oczekiwania. Polegają one na ścieraniu się marzeń młodych ludzi i ogromnego wpływu kultury masowej. Pierwsze z nich to nadzieja otrzymania na własność drugiego człowieka. Takie podejście sprawia, że współmałżonek pragnie uzupełnić swoją obecnością i miłością wszystkie niedobory dzieciństwa, nasycić czułością matki, opiekuńczością ojca, realizując jednocześnie fantazje o oddanym mężu lub żonie. Istnieje przy tym nadzieja na nieskrępowane „wyżycie" się w przestrzeni seksualnej. W takiej sytuacji nie ma miejsca na wychowanie ku wartościom wyższym, w tym patriotycznym.
- Nieumiejętności. Powstają one z nieprzygotowania i niedojrzałości do nowej sytuacji życiowej. Jest to specyficzna nieumiejętność przyjęcia drugiego człowieka, okazywania mu akceptacji, takiemu, jaki jest w rzeczywistości, a nie takiemu, jakim chce się, żeby był. Nie ma mowy o adekwatnym wychowaniu patriotycznym.
- Przeciążenie. Jawi się ona w sytuacji braku umiejętności. Pojawia się wraz z bilansowaniem się w tym okresie życia problemów, osiąganiem formacji zawodowej i edukacyjnej, z trudem przystosowaniem się w małżeństwie, a następnie borykaniem się z obowiązkami wynikającymi z rodzicielstwa i pielęgnacji małych dzieci oraz wychowania starszych. Trudno w takiej sytuacji znaleźć miejsce na kształtowanie wartości narodowych i patriotycznych [Dubis, Stepulak, 2017, s. 30].

W obliczu powyższych zagrożeń pojawia się jedna z podstawowych funkcji współczesnego systemu rodzinnego. Chodzi o to, iż rodzina ma podstawowe zadanie w zakresie zaszczepiania podstawowych wartości, w tym również wartości patriotycznych i narodowych. Bardzo owocną metodą wychowania do wartości jest dawanie przez rodziców dobrego przykładu, pozostawanie w zgodzie z głoszonymi wartościami, czyli niezaprzeczanie im własnym, codziennym postępowaniem [Łobacz, 2016, s. 147]. „Obok własnego przykładu, istotne w przekazywaniu wartości jest również używanie dialogu. Staje się on pomocny podczas werbalnego wyjaśniania moralnych bogactw, o które warto zabiegać w życiu ludzkim. Bardzo ważne w wychowaniu moralnym jest również przekazywanie wiedzy o problemach aksjologicznych i rozwijanie umiejętności odróżniania tego, co dobre, a co złe z moralnego punktu widzenia, a także kształtowanie postawy wrażliwości moralnej i gotowości do postępowania moralnego" [Łobocki, 1980, s. 71-80]. Podjęta powyżej naukowa refleksja ukazuje historię wychowania ku wartościom od przełomu XIX i XX wieku aż do współczesności.

## 4. Wnioski

W kontekście niniejszego artykułu można by wyprowadzić następujące wnioski:

- Patriotyzm oznacza wszelkie umiłowanie ojczyzny jako miejsca swego pochodzenia lub zamieszkania.
- Patriotyzm można również określić jako prymat wspólnego dobra oraz interesu publicznego nad osobistą korzyścią człowieka.
- Patriotyzm to specyficzna kontynuacja miłości rodziców i rodziny – *pietas*.
- Patriotyzm jest naturalną, ludzką postawą zgodną ze społeczną naturą człowieka.

- Kręgami odniesienia dla patriotyzmu jest: a) ziemia ojczysta; b) naród; c) państwo; d) ład moralno-społeczny.
- Można mówić o wielu teoriach i koncepcjach patriotyzmu.
- Wartości narodowe i patriotyczne stanowią pewien zespół, poprzez który następuje realizacja działań w budowaniu wspólnoty narodowej, jej tożsamości, a przez to wspólnoty o charakterze międzynarodowej.
- Istotne znaczenie w kształtowaniu wartości patriotycznych ma pedagogika patriotyzmu, na którą składają się: a) wychowanie umysłu; b) wychowanie wyobraźni; c) wychowanie uczuć; d) wychowanie woli; e) wychowanie w szacunku do innych narodów.
- Na patriotyzm polski składa się: a) wielki instynkt narodowej nadziei; b) poszukiwanie odrodzenia narodowego; c) upatrywanie środków odrodzenia w wierze, miłości społecznej, czynie, pracy, cierpieniu i ofierze.
- Polska rodzina na przełomie XIX i XX wieku kładła szczególny nacisk na wychowanie dzieci do patriotyzmu.
- Po roku 1989 zauważa się znaczne i negatywne zmiany w polskim systemie rodzinnym w wymiarze wychowania do wartości.
- Wielkie znaczenie w kształtowaniu wartości narodowych i patriotycznych ma kultura.
- W wychowaniu do wartości ogromne znaczenie odgrywa tzw. pedagogika serca.
- Współcześnie mamy do czynienia z destrukcyjną ideologią, tzw. pokolenia „R".

## Bibliografia

Bartnik Czesław Stanisław. 1986. *Polska teologia narodu*. Lublin: POLIHYMNIA.

Bartnik Czesław Stanisław. 1999. *Teologia narodu*. Częstochowa: Tygodnik katolicki „Niedziela".

Bartnik Czesław Stanisław. 2011. *Ojczyzna w potrzebie*. Lublin: Standruk.

Bartyzel Jacek. 2011. *Patriotyzm*. W: Encyklopedia Katolicka. T. 15, red. Edward Gigilewicz.

Bilczewski Józef, 1923. *O miłości ojczyzny*. Lwów: Wydawnictwo Metropolii Lwowskiej.

Bocheński Józef. M. 1989. *O patriotyzmie*. Warszawa: Wydawnictwo „Odpowiedzialność i czyn".

Chałas Krystyna. 2016. Wartości narodowo-patriotyczne. W: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. Krystyna Chałas, Adam Maj. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, s. 1258-1263.

Dmowski Roman. 2005. *Nasz patriotyzm*. Warszawa: Cyfrowa Biblioteka Myśli Narodowej.

Dubis Małgorzata. 2014. *Rodzina jako środowisko kształtowania wartości u dzieci*. W: *Rodzina wobec współczesnych wyzwań*, red. Wiesław Kowalski, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 295-315.

Dubis Małgorzata, Stepulak Marian Zdzisław. 2017. *Specyfika zmian rodziny jako systemu naturalnego na przełomie XX i XXI wieku*. W: *Wychowanie w rodzinie*. Tom XVI (2) 2017, s. 19- 33.

Inglot-Kulas Joanna. 2017. *Pedagogika serca – współczesny nurt wychowania prowadzący wychowanków do pełni człowieczeństwa*. W: *Wychowanie jako wartość*, red. Marian Zdzisław Stepulak, Małgorzata Dubis, Lublin: : Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 17-27.

Iwan Ryszard. 2002. *Polska chce żyć. Kardynała Stefana Wyszyńskiego wizja wspólnoty narodowo-państwowej*, Augsburg-Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski.

Jan Paweł II. 1991. *Przemówienie Ojca świętego w Belwederze, 2.VI. 1979.* W: *Jan Paweł II w Polsce* [2-10. VI 1979, 16-23.VI. 1983, 8-14. VI. 1987). Przemówienia i homilie. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Kowalczyk Stanisław. 1975. *Miłość ojczyzny w nauce św. Tomasza z Akwiny*. Poznań: Pallottinum.

Kowalczyk Stanisław. 2006. *Obiektywno-przedmiotowe wartości narodowo-patriotyczne*. W: *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym*, red. Stanisław Kowalczyk, Krystyna Chałas, Lublin-Kielce: JEDNOŚĆ, s. 58-76.

Kowalczyk Stanisław. 2006a. Subiektywno-podmiotowe wartości narodowo-patriotyczne. W: *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym*, red. Stanisław Kowalczyk, Krystyna Chałas, Lublin-Kielce: JEDNOŚĆ, s. 77-91.

Kowalczyk Stanisław. 2016. *Patriotyzm*. W: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej,* red. Krystyna Chałas, Adam Maj. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, s. 729-734.

Krupa Bożena. 2014. *Przemiany społeczno-kulturowe w rodzinie a postawy współczesnej młodzieży*. W: *Współczesne problemy systemu rodzinnego*. Diagnoza-Terapia-Profilaktyka, red. Marian Zdzisław Stepulak, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 133-144.

Kuczyński Janusz. 1972. *Indywidualność i ojczyzna*, Warszawa: Wydawnictwo: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Łobacz Małgorzata. 2016. *Rola rodziny w urzeczywistnianiu podmiotowości człowieka*. W: *Psychologiczne uwarunkowania wartości. Rodzina-sens i wartość ludzkiego życia-religijność*, red. Jacek Łukasiewicz, Marian Zdzisław Stepulak, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 135-154..

Łobocki Mieczysław. 1980. *Wartości tworzywem wychowania*. W: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, M. Filipiak, Lublin: Wydawnictwo RW KUL, s. 71-80.

*Mazur Jan. 2009. Jana Pawła II pedagogika patriotyzmu. W: Wychowanie do wartości w nauczaniu Jana Pawła II*, red. Teresa Bogacka, Marek Żmigrodzki, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 85-98.

Paszkiewicz Aneta. 2013. *Pokolenie „R”*. W: *Specyfika wychowania w systemie rodzinnym*, red. Marian Zdzisław Stepulak, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 113-122.

Pierzchała Kazimierz. 2016. *Rodzina jako droga do rozwoju dojrzałego człowieczeństwa*. W: *System rodzinny w ujęciu temporalnym*. *Przeszłość-Teraźniejszość-Przyszłość*, red. Marian Zdzisław Stepulak, Jacek Łukasiewicz, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, s. 319-323.

Plopa Stanisław. 2002. *Psychologia rodziny*. Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.

Stepulak Marian Zdzisław. 2009. *Spojrzenie na rodzinę polską z przełomu XIX i XX wieku*. W: *Rodzina wobec współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych*, red. Julia Gorbaniuk, Beata Parysiewicz, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 13-25.

Stepulak Marian Zdzisław. 2009a. *Religijność rodziny w Polsce powojennej*. W: *Rodzina wobec współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych*, red. Julia Gorbaniuk, Beata Parysiewicz, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 141-152.

Stepulak Marian Zdzisław. 2021. *Psychologia w twórczości księdza profesora Czesława Stanisława Bartnika*, Płock: Wydawnictwo Naukowe Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku.

Walicki Andrzej. 1991. *Trzy patriotyzmy*. Warszawa: Res Publica.

Winiarski Mikołaj. 2000. *Rodzina, szkoła, środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

[encyklopedia.pwn.pl//haslo/patriotyzm;3955049, data dostępu, 2023-09-15, godz. 16.45].